

**INFOSERVIS ZA PROMOCIJU SURADNJE I RAZUMIJEVANJA
REGIONALNE PARALELE**

31.03. 2006.

broj 7

TEMA BROJA:

**SUSTAVI DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI
U POSTRATNIM DRUŠTVIMA**

Vjerojatno je jedna od najtočnijih prognoza tranzicijskog procesa zemalja istočne Europe ocjena poznatog njemačkog sociologa Ralfa Dahrendorfa koji je upozorio da političke i gospodarske promjene idu brzo, ali da je dug put promjene civilne i političke kulture novih demokracija. Dio tih mukotrpnih promjena bez sumnje su i sustavi društvenih vrijednosti u tranzicijskim društvima. Društva na prostoru bivše Jugoslavije dodatno su opterećena ne samo tranzicijom već i ratnim, međuetničkim sukobima koji su nesumnjivo ostavili i dodatne i specifične posljedice. Kako je to utjecalo na društvenu svijest i uspostavu (ne)poželjnih sustava vrijednosti, kakvi su kulturni obrasci uspostavljeni, kako funkcionira kulturna komunikacija u regiji i kako to utječe na razvoj ovih društava, odnosno kako se (i da li se) mijenja civilna i politička kultura ovih država, tema je ovog broja.

Korištenje i objavljivanje svih tekstova iz ovoga biltena u cijelosti ili dijelovima slobodno je uz navođenje izvora.

Tekstovi su dati u svojim izvornim jezičnim varijantama, a prilikom njihova objavljivanja slobodno je prilagođavanje jezičnim standardima sredine u kojima se objavljuju.

STINA novinska agencija
tel/fax: 385/21/321-421; 488-945
stina@zamir.net

Novosadska novinarska škola
tel/fax: 381/21/424-246; 424-164
office@novinarska-skola.org.yu

Institut Media Plan
tel/fax: 387/33/613-779; 717-840
mediaplan@mediaplan.ba

I Bosna i Hercegovina

1. Kakva društvena svijest, vrijednosti i kulturni obrasci prevladavaju u BiH DOMINANTNA VRIJEDNOST KOLEKTIVIZMA

Tanja Topić

Većina sagovornika govori o dominaciji tzv. negativnih vrijednosti u BiH društvu, kao što su korupcija, mito, siva ekonomija, uticaj neformalnih grupa i izrazita dominacija materijalnih vrijednosti. Univerzalne vrijednosti, po njihovom mišljenju, kao što su mir, ljubav, humanizam nalaze se na posljednjem mjestu skale vrijednosti. Neki toj skali dodaju i veliki uticaj vjerskih institucija na društvo, vjerovanje u sudbinu, sreću ili boga kao kreatora i rukovodioca nad ljudskim životima.

2. Društvene vrijednosti u današnjoj BiH U MEĐUPROSTORU

Amir Sužanj

Posljedice sadašnje društvene svijesti nije teško okvirno sagledati. Bosanskohercegovačko društvo je, odmah nakon okončanja rata i potpisivanja Dejtonskog sporazuma, preuzelo ratne obrasce i samo ih prilagodilo uslovnom miru. Upravo zbog toga, Bosna i Hercegovina je u startu postala društvo narušenih vrijednosti.

II Hrvatska

1. Intervju s publicistom Igorom Mandićem KULTURNO SAMOSAKAĆENJE

Stojan Obradović

Kidanje kulturnih veza na bivšem zajedničkom multinacionalnom i europski respektabilnom prostoru odvijao se na svim stranama i vodio je u proces samosakaćenja i autokastracije s pogubnim učincima. Na kulturnom planu zavladao su polupismeni i neobrazaovani segmenti i upropaštena je svaka mogućnost da se o našim povezanostima i razlikama razgovara otvoreno i pošteno. Kultura naših susjeda se minimalizira i podcjenjuje kako bi našu predstaviti većom i značajnijom. A to nije istina.

2. Intervju s Predragom Matvejevićem, piscem i profesorom na rimskoj Sapienzi NOVA JUGOSLAVIJA JE MIT NACIONALISTA

Goran Vežić

U glavama hrvatskih nacionalista živi mit da u Srbiji netko hoće pod svaku cijenu novu Jugoslaviju. Srbija ne zna što će sa sobom: Gubi Kosovo, otcijepljuje se Crna Gora, Republika Srpska u BiH neće ostati onakvom kakva jeste... Nitko u Srbiji, a pogotovo ne radikalni nacionalisti koji govore da su im Hrvati dva puta - 1941. i 1991. - zabili nož u leđa, ne želi neku novu Jugoslaviju. Međutim, svijet želi da ovaj prostor, ako želi ući u EU, položi prijemni ispit: Kako funkcionirati u svom vlastitom okruženju, sa svojim prvim susjedima gospodarski, politički i kulturno?

III Srbija i Crna Gora

1. Pozorište nam je i sad (gotovo) kao što je nekada bilo JANUSOVO NASMEJANO LICE Dušica Pejović, selektorka Vojvođanskog pozorišnog festivala 2006.

Najznačajniji pozorišni festival "Sterijino pozorje", blizina i uticaj BITEF-a, duga pozorišna tradicija (Srpsko narodno pozorište je prvi profesionalni teatar Južnih Slovena i beleži 150-tu sezonu), ali i tradicionalno tolerantno, multinacionalno, multikulturalno i multikonfesionalno društvo, doprineli su tome da i u ovim, ekonomski oskudnim vremenima, vojvodjanski teatar, spada u najproduktivniju i najkreativniju kulturnu sredinu u SCG. A Vojvodina, zbog tih svojih pozorišnih, a i svih drugih specifičnosti i otvorenosti ima i najveću potrebu za nesmetanim kontaktima sa umetnicima iz drugih sredina.

2. Supkultura: Robert Čoban, direktor najtraženijeg tabloida u bivšoj SFRJ U "SVETU" – SVE(T) JE NAGLAVAČKE

Lazar Kaurin

Na gotovo čitavom prostoru bivše Jugoslavije tržište verifikuje vrednosti, pa sada imamo ogroman broj komercijalnih izdanja i sve je manje takozvane umetničke književnosti ili visoke umetnosti u domenu filma, pozorišta, slikarstva i medija.

Poseban je primer novosadskog magazina SVET. To su prve novine u eks federativnim granicama koje su svoje stranice raširile i produžile do novih sistema vrednosti, nastalih na principima ponude i potražnje. Bile su prve pre 16 godina i tada su izazivale zgražanje među ljudima.

Danas je to jedan od umerenijih među nebrojeno mnogo tabloida, jer se ušlo u konkurenciju kao što se to radi sa svakom robom, sa profitom kao tačkom oslonca. A tabloidi su se namnožili i zato što su nam, u međuvremenu, život i svakodnevnica postali tabloidni.

IV English Summary

I Bosna i Hercegovina

1. Kakva društvena svijest, vrijednosti i kulturni obrasci prevladavaju u BiH

DOMINANTNA VRIJEDNOST KOLEKTIVIZMA

Tanja Topić

Većina sociologa i psihologa smatra da u Bosni i Hercegovini dominira sklop negativnih vrijednosti, te da su sadašnja svijest i kulturni obrasci ponašanja dobrim dijelom „opterećeni“ prošlošću. Tradicija utiče na današnji sistem vrijednosti, jer nameće palanački stil života i vrijednosti palanke. Postojeći kulturni identiteti ili obrasci - bosanski kulturni identitet i tri međusobno izolovana etnička identiteta - dominantni u BiH, su prema mišljenju dr. Miodraga Živanovića, profesora na banjalučkom Filozofskom fakultetu konstruktivi, koje treba pustiti da se razvijaju na prirodan način, a ne pod uticajem politike.

Prostor u kojem živimo karakterisala je parohijalna i podanička politička kultura, naši građani bili su uokvireni u kolektivne identitete, skloni vođama, slijepo im odani i poslušni. Kolektivnog se današnja društva, gotovo na cijelom prostoru bivše Jugoslavije, još nisu oslobodila: „JA je u potpunosti potčinjeno u odnosu spram MI. Vjekovno ropstvo je element autoritarne kulture i kao takav je ostavio traga u mentalnoj strukturi ličnosti, koju karakterišu: poslušništvo, neiskrenost, nasilništvo, moralna mimikrija“, sažeo je neke od posljedica autoritarnog karaktera srpske kulture beogradski sociolog Čedomir Čupić. Naslijeđe autoritarne političke kulture ogleda se u niskom kulturnom nivou stanovništva, sklonosti ka vođama, ideološkoj rigidnosti, zapovjednom načinu komuniciranja, prijetnjama, upotrebi nasilja. U vrijednosnim orijentacijama, koje dominiraju u tzv. „srpskom“ korpusu, prema Čedomiru Čupiću, još uvijek se više cijene herojstvo i junaštvo od individualne slobode, radinosti, odgovornosti. Zato je suočavanje sa stranputicama prošlosti i istorijskih procesa otežano. Većina sociologa i politologa su saglasni da „tradiciju ne treba odbacivati kao vrijednost uzetu iz prošlosti, s obzirom da svako odbacivanje tradicije ostaje na razini površnosti, ali se svakako mora spriječiti da tradicija bude instrumentalizovana od strane političkih elita, a mi zarobljeni u okove prošlosti“.

„Čini mi se da na našim prostorima možemo govoriti o sukobu vrijednosti. Jedna od vrijednosti koja je svakako dominantna jeste kolektivizam. Ova vrijednosna orijentacija je imala potporu i u socijalizmu i u nacionalizmu. Istovremeno se javlja konflikt sa individualizmom koji dolazi iz Evropske unije“, objašnjava današnje stanje u Bosni i Hercegovini psiholog Srđan Puhalo. Pri tome je bitno naglasiti kako u kolektivnoj odgovornosti, zapravo, niko nije odgovoran, a nije utemeljena ni pojedinačna odgovornost.

Za Miodraga Živanovića upravo „patrijarhalan način života utiče na ono što imamo danas – pogodno tlo za ideologije zatvorenog tipa, kao što je nacionalizam“. Puhalo pak smatra da je nacionalizam svakako dominantna društvena vrijednost danas u BiH, ipak „mekši u odnosu na nacionalizam iz 90-tih“: „Nacionalizam je uvijen u jednu drugu formu i vrebava iz prikrajka. Svijest o zajedničkom životu postoji, ali svi čekaju strpljivo dan kada će moći da se razidu“. Većina sagovornika govori o dominaciji tzv. negativnih vrijednosti u BiH društvu, kao što su korupcija, mito, siva ekonomija, uticaj neformalnih grupa i izrazita dominacija materijalnih vrijednosti. Univerzalne vrijednosti, po njihovom mišljenju, kao što su mir, ljubav, humanizam nalaze se na posljednjem mjestu skale vrijednosti. Neki toj skali dodaju i veliki uticaj vjerskih institucija na društvo, vjerovanje u sudbinu, sreću ili boga kao kreatora i rukovodioca nad ljudskim životima.

Današnju Bosnu i Hercegovinu opterećuje nepostojanje saglasnosti niti po jednom društvenom, političkom pitanju, a može se reći ni u pogledu dominantnih kulturnih identiteta i obrazaca. Ipak, društvene vrijednosti, oblikovane su po istoj matrici – uglavnoj etničkoj. Krajem prošle godine na jednom naučnom skupu, o podijeljenim pogledima o BiH, govorio je profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, Tihomir Cipek: „U samoj javnosti u BiH, te dijelom i u dijelu onog što označavamo međunarodnom zajednicom stalno se ponavljaju dvije teze: jedna je da je BiH duboko podijeljeno društvo (etnički i vjerski rascjepi su ukorijenjeni u njezinoj istoriji, te snažno opredjeljuju bh društvo), druga smatra da su vjerske i etničke podjele, ako ih je i bilo prevladane u socijalističkom razdoblju 'bratstva i jedinstva' u kojem je oblikovano uzorno multikulturalno društvo.“

Pristaše ove teze naglašavaju da je ono razoreno vanjskom agresijom Srbije i Hrvatske, koje su izmanipulisale svoje sunarodnjake iz BiH. Ovo mišljenje je često prisutno kod većinskog dijela bošnjačke elite, dobrog dijela međunarodnih institucija i aktivista „civilnog društva“. Podjele između pristaša dviju navedenih interpretacija istorije BiH pretvorile su se u svojevrsan diskurzivni rat s namjerom da pobjednik ima monopol nad interpretacijom prošlosti i usmjeravanjem budućnosti BiH“. Za Mirjanu Kasapović, profesoricu na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu „Bosna i Hercegovina je, naprotiv, tijekom višestoljetne povijesti bila vjerski i etnički duboko podijeljeno društvo u kojem su tri glavne zajednice – katolički Hrvati, muslimanski Bošnjaci i pravoslavni Srbi – uvelike živjeli u „paralelnim društvima s vlastitim socijalnim, kulturnim i političkim organizacijama i institucijama“. Organizacije i institucije tih paralelnih društava nasilno su razorene i ukinute u razdoblju socijalizma u kojem su vjerske zajednice tolerisane tek kao „ostaci prošlosti“, a etničke zajednice zamijenjene su jedinstvenim „radnim narodom“. Na tim je pretpostavkama, grubo pojednostavljajući, nastalo „skladno“ multietničko društvo u kojemu se nacionalne razlike nisu smjele politički i socijalno institucionalizirati“. Trenutno u BiH postoje dvije teze o kulturnom identitetu: jedna govori o postojanju tzv. bosanskog kulturnog identiteta, a druga o tri međusobno izolovana (čista) etnička identiteta. Za profesora Živanovića obje ove teze su vještačke, zapravo, konstruisane, ali se forsiraju: „Prva teza je konstrukcija, jer bosanski identitet nije profilisan. Međutim, i druga teza je konstrukcija, jer kulturni identiteti ne postoje u čistoj formi, s obzirom da su stoljeća zajedničkog života dovela do njihovog prožimanja. Treba pustiti da ih život proizvede na prirodan način, a ne da te identitete naturaju politike“. Srđan Puhalo smatra da Bosna i Hercegovina ispočetka stvara svoj kulturni obrazac, koji se ne naslanja na socijalističku BiH: „Etnički principi su još uvijek dominantni, a samo Bošnjaci nastoje da afirmišu BiH naciju. To stvara otpore kod druga dva naroda. Čini mi se da se trenutno traži formula kojom bi se tri etnička obrasca inkorporirala u jedno tolerantno društvo. Problem je što je malo osoba iz BiH koje mogu da iznesu taj projekat, a da ne budu proglašeni izdajnicima svog naroda“.

Puhalo zaokružuje nimalo svijetlu priču o društvenim vrijednostima i svijesti u BiH: „Ako društvenu svijest definišemo kao spremnost da se o različitim problemima vodi dijalog različitih interesnih grupa unutar jednog društva, onda možemo reći da je društvena svijest u BiH slabo razvijena. Dijalog koji se trenutno vodi u našem društvu baziran je na političkim nadmudrivanjima oko ustrojstva BiH. Pri tome se vidi potpuni autizam i neobaviještenost domaćih političara, koji teško mogu da sagledaju položaj i ulogu BiH. Sve ostale teme bitne za razvoj društva nalaze se u zapečku i čekaju da se napokon razjasni ustrojstvo BiH. Društvena elita, koja treba da otvori mnoga pitanja i da pokuša na njih naći odgovor, kod nas je još uvijek nerazvijena. Univerzitet je konzervativan i više usmjeren na sebe, nego na društvo. Istovremeno uloge dodijeljene još u toku rata na dobre i loše momke niko nema hrabrosti da preispita. Obično se govori o tuđim zločinima, grijehovima i prevarama, dok se malo bavimo sopstvenim. Malo je pojedinaca ili institucija koje preispituju postojeće nacionalne i ratne mitove“.

Poznati njemački sociolog Ralf Dahrendorf je, nakon pada Berlinskog zida, u *Razmatranjima o revoluciji u Evropi* (1992) rekao: „Za promjene političkog sistema dovoljno je šest mjeseci, za promjene ekonomskog sistema treba šest godina, za izgradnju civilnog društva (civilne i političke kulture demokratije) treba najmanje 60 godina“. Za nadati se da za uspostavljanje novih tzv. pozitivnih društvenih vrijednosti u BiH, što bi uključivalo promjene u sistemu obrazovanja, prezentaciji kulturnih vrijednosti, promjeni stava i uloge medija u odnosu na trenutno stanje i iznalaženje prostora za preusmjeravanje sredstava za nauku, kulturu i obrazovanje, neće trajati tako dugo.

2. Društvene vrijednosti u današnjoj BiH

U MEĐUPROSTORU

Amir Sužanj

U vremenu kad je svijet gledao ushićene Nijemce kako ruše Berlinski zid, niko nije shvatao koliko će taj događaj uticati na buduću sliku svijeta. To nije bio samo pad blokovske podjele i socijalizma kao svjetskog procesa, nego i početak dramatične promjene društvenih vrijednosti

široj planeti, a pogotovo na evropskom kontinentu. Dotadašnje opšte vrijednosti i kulturni i civilizacijski obrasci iz temelja su uzdrmani, a na svjetsku pozornicu isplivale su sasvim drugačije društvene matrice.

Iako se promjena svjetskog vrijednosnog sistema odvijala prilično neprimjetno, u sjeni političkih potresa u svjetskim razmjerama, ove dramatične promjene doista su imale historijske karakteristike. Njihove posljedice, naravno nisu zaobišle balkanske prostore.

Iako ima sva obilježja drugih tranzicijskih društava, bosanskohercegovačko postratno društvo znatno je složenije. Krvava zbivanja nakon raspada bivše Jugoslavije i ideološki obrasci na čijim temeljima je kreirana i vođena balkanska ratna drama, doslovno su pomeli dosadašnje društvene vrijednosti i stvorili neku vrstu kolektivne svijesti koja je direktna posljedica ratne ideologije. Profesor Univerziteta u Banjoj Luci Ivan Šijaković smatra da je ratno nasljeđe ključ izopačene društvene svijesti i rušenja dosadašnjeg vrijednosnog sistema.

„Ono što čini društvene vrednosti nepristupačnim ili nekorisnim u ovom trenutku zapravo je ta želja za podelama, odnosno prisutnost momenta podele ili, kako bi to Frojd rekao, taj narcizam malih razlika, koje su u Bosni i Hercegovini zaista samo nijanse ukupnog društvenog života, i etničkog i kulturnog i socijalnog i tome slično... Te razlike stalno se produbljuju u želji da se prikažu što većim i što nepremostivijim. Dakle, u svesti našeg čoveka duboko je ukorenjena ta želja da se distancira od drugog, da napravi tu malu razliku što većom. Problem je što smo mi više izgradili te kolektivne identitete u želji da onoga ko pripada nečemu drugom doživimo kao neprijatelja, kao stranca, kao nekoga ko se razlikuje od nas i ko u neku ruku pretil nama. Dakle ta vrednost straha, koju smo mi stalno razvijali – to je zarobilo našu svest. Problem je kako napraviti da tradicija produžava nešto što je korisno i vredno, da prihvata novo, a da odbacuje ono što istorijski ne može da izdrži probu vremena.“

Posljedice ovih promjena ne možemo gledati isključivo u ekonomskom smislu, kako je to uobičajeno u dnevopolitičkim raspravama. Činjenica da su u sistemu vlasti, obrazovanja, kulture i svih drugih oblika javnog života uspostavljeni novi odnosi, čija je glavna karakteristika politička podobnost, otvorila je put nekompetentnim, neobrazovanim i nedoraslim ljudima. Profesor sarajevskog Univerziteta, sociolog Ismet Dizdarević smatra da takvi odnosi zapravo zatvaraju vrata ljudima, koji bi u nekim drugim okolnostima vratili bh-društvu obrasce normalnih društvenih vrijednosti.

„Sistem vrijednosti je poremećen, to je neosporno. Moguće je pretpostaviti da to nije samo pitanje ekonomske situacije, kako mi to često tumačimo. Znamo da čovjek treba da ima onu biološku sigurnost, da ima bar pristojan stan, da svaki dan ima pojesti i popiti, da se može obući bar skromno... Ali isto tako i oni koji su na jednom pristojnom nivou riješili svoj biološki standard osjećaju se prikraćenim, ne osjećaju da su sigurni, da su respektovani, da su uvaženi. Na neki način su svjesni da će biti uvaženi samo ako drugim ljudima ostvaruju neke njihove interese, ako faktički imaju moć da ostvaruju svoj prestiž ne ljudskim vrijednostima, nego nekim drugim putem.“

Nema sumnje da nakaradni politički odnosi u Bosni i Hercegovini dramatično utiču na stanje društvene svijesti i vrijednosni sistem. U ovakvim globalnim društvenim odnosima, kako kaže profesor Šijaković, teško je očekivati da će Bosna i Hercegovina u dogledno vrijeme izaći na put savremenog, modernog poimanja kulturnih i civilizacijskih tokova.

„Mi nećemo daleko otići i nećemo se još dugo uklopiti u moderna kretanja koja su zahvatila svet sa svih strana, ako budemo održali, uslovno da kažemo, bosanskohercegovačku svest i sistem vrednosti na ovom nivou, koji je, da budemo realni, proizveo i lako prihvatio one ratne težnje i koji se tako lako srušio. Mi smo imali taj jedan izgrađeni socijalistički sistem vrednosti, ali on je, znači, bio slab, nije bio dovoljno utemeljen baš zbog te naše želje da stalno pravimo te razlike i da ih produbljujemo. Te sve stvari su ostale, one su se tokom rata ispoljile i došlo je do tog jednog velikog sukoba. Nažalost, vrlo sporo se menjaju, i dalje postoji ta osnovna težnja da se ogradimo u male celine, male entitete, male grupe, male etničke zajednice i da se na taj način uslovno rečeno, štitimo. Taj problem ostaje i mislim da će on još dugo biti naša prepreka da se bolje uključimo u svet i da razvijemo svoje društvo kao tolerantno, multikulturno, civilizirano, civilno, napredno i tome slično.“

Posljedice sadašnje bh-društvene svijesti nije teško okvirno sagledati. Bosanskohercegovačko društvo je, odmah nakon okončanja rata i potpisivanja Dejtonskog sporazuma, preuzelo ratne obrasce i samo ih prilagodilo uslovnom miru. Upravo zbog toga, Bosna i Hercegovina je u startu postala društvo narušenih vrijednosti.

Svaki društveni sistem, od pojave čovječanstva pa do savremenog doba, bio je u usponu sve dok je obični čovjek, prema važećim društvenim obrascima, mogao napredovati u skladu sa svojim sposobnostima. Istog trenutka kad se ovaj sistem naruši, društvo se brže ili sporije urušava do potpunog kraha. Zahvaljujući ratnom nasljeđu, korumpiranom političkom i trulom ekonomskom sistemu, postdejtonska Bosna i Hercegovina zapravo i nije imala period uspona. U ovakvim okolnostima, sposobnost, kreativnost i vrijednost ljudi ne samo da nisu prednost, nego predstavljaju veliki problem upravo za sposobne ljude. Zbog toga će prave posljedice ovog narušenog sistema, koje će nesumnjivo biti pogubne, svoje pravo lice pokazati tek za desetak-dvadeset godina.

II Hrvatska

1. Intervju s novinarom i publicistom Igorom Mandićem

KULTURNO SAMOSAKAĆENJE

Stojan Obradović

Tranzicijski prevrat koji se dogodio i u Hrvatskoj mjeri se na različitim područjima: samostalna država, razvoj demokracije, tržišno gospodarstvo... Što je tranzicijski prevrat donio na kulturnom planu? Je li kultura profitirala, atrofirala i čak možda retardirala?

- Pa najviše smo atrofirali. I ta atrofija je donijela samo neočekivane prelome u kulturnom društvenom poretku. Kultura se u poremećenim društvenim stanjima naprosto izbezumila i pretvorila se u prirepak masovnih medija i sama je postala jedna vrsta medijske kulture. Kao što je poznato, nisam za elitizam i oduvijek sam ga pobijao. Ali, nastupila je jedna vreva u kulturnim krugovima i govori se, naravno, u prenesenom smislu, vrlo različitim jezicima pa se ne razumijemo. Ja logiku nove medijske kulture ne mogu uhvatiti ni za rep, ni za glavu. U njoj ne sudjelujem mnogo jer se odbijam spustiti na razinu njenog spektakla iako bi možda trebalo u to ući. No, u svakom slučaju, to su pitanja na koja ne postoje jednostavna i jednoznačni odgovori. Neku veliku tranziciju u kulturnom životu i svijetu nitko nije ni očekivao i nitko na nju nije bio spreman. Spremna se našla samo fukara koja se snalazi i uvijek dočekuje na sve četiri noge kao mačka. A oni koji su slijedili logiku neke zdrave, normalne pameti, ti su se zaista našli na "bespućima povijesne zbiljnosti", prepušteni ništavilu koje raste, a kao što kaže Nietzsche: "Pustinja raste i jao onom tko pustinju skriva". Ta tranzicija je de facto pustinja koje nas je sve pojela.

PUSTINJA NAS JE POJELA

Nema sumnje da je nacionalni i nacionalistički sindrom bitno obilježio prijelazni period. Mnogi bi bili spremni tvrditi da je to upravo pravi ambijent za kulturni razvoj. Je li to opravdalo očekivanja?

- To je baš ono katastrofalno što nas je zadesilo, sve i svuda i svakoga na svim stranama ovih tranzicijskih bespuća. To izbijanje najnižih strasti koje su desetljećima s pravom bile zametnute, potisnute, ukinute, zabranjene, poništene i koje su nam se onda činile jednom vrstom totalitarizma ili autoritarnosti. Te potisnute strasti sada su buknule kao magma iz vulkana naših podsvijesti. Nitko nije ostao pošteđen od toga, izuzev malobrojnih pojedinaca, ali njih ne možemo uzeti za mjerilo. Što je najbolje, u samoj kulturi, ako bismo gledali nekakvu tzv. čistu umjetnost, nema mnogo refleksa tih negativnih elemenata jer, koliko god da je nacionalizam desničarski sindrom svih naših sredina, postoji jedna sretna okolnost da desničarstvo nikad ne stvara dobru umjetnost ili je ne stvara na dugi rok. Tu i tamo, gledano kroz povijest, su se desili neki proplamsaji u arhitekturi, slikarstvu, kiparstvu, označeni nacionalnim predznakom. Ali u našoj aktualnoj kulturi, posebno književnosti, te strasti nisu dale nikakvog ploda, čak ni lošega. Gotovo bi se na prste jedne ruke u Hrvatskoj mogla izbrojiti djela s umjetničkim pretenzijama ili rezultatima u kojima bi bila zagovarana istina takvih ništarija. Nema toga. To je ono začuđujuće, paradoksalno. Sve je manje više ostalo refleksno i u nekakvoj recepciji prema poziciji pojedinih autora. Sama djela nisu oblikovana u tom katastrofalnom duhu koji spominjemo. Umjetnost se izgleda odupire negativitetu

koji jest, u neku ruku, i njezin sadržaj i poticatelj. Ne možemo to poreći. Ali, kod nas se to nije realiziralo.

Ako usporedimo sadašnji kulturni i umjetnički eros s onim prije kakvu bi se komparacija mogla pokazati?

- Eros je sada veći i snažniji u svakom pogledu. To se ne može poreći. Zato jer je profit stavljen pod nos svim proizvođačima, sudionicima u toj proizvodnji. Prije ga nije bilo. Prije nije bilo nikakvog proizvodnog erosa, jer je sve bilo birokratizirano, tromo i trulo. To je bila jedna troma rijeka, ali koja je tekla sigurno i ne rušeći nasipe i ne odnoseći ljudske živote. O je bila jedna lijena rijeka relativne društvene i mentalne sigurnosti koja je oplahivala obale našeg nezadovoljstva, ali kada su umjesto nje navalile bujice ovih pomahnitalih strasti, onda se osjetio porast adrenalina u gotovo svakom konzumentskom sloju. A taj je adrenalin rezultat toga što su gladnim životinjama pred gubice stavljeni masni zalogaji i otimačina za taj zalogaj.

OTROVNE TRANSFUZIJE

Što vam se čini najnegativnijom posljedicom po nacionalnu kulturu u kontekstu te naše dosta nesretne (i ratom obilježene) tranzicije?

- To što je razaranje svih redova i poredaka dovelo do izbijanja na površinu najmanje obrazovanih gotovo polupismenih slojeva sudionika u kulturi. To je katastrofalna posljedica sloma obrazovnog sistema, brzog ulaska u društvenu arenu s površnim uspjehom, što neprestano obnavlja potrebu uvođenja svježih krvi i to uglavnom nepismenih ljudi. Te su "transfuzije" otrovne i nanijele su nam mnogo jada upravo zbog toga jer se ta polupismenost, neobrazovanost, nekultura prodaje danas kao jedno od žarko obojenih lica naše svakidašnjice. Ono jeste žarko obojeno, ali to je lice klauna .

Što je za hrvatsku kulturu značilo raspad kulturnih veza s drugim dijelovima bivše države? Što donosi to zaziranje od nekadašnjeg zajedničkog (kulturnog) prostora? Je li to donijelo neke realne gubitke i štete?

- Mi smo proživjeli jedan proces samosakaćenja, autokastracije. Ali, nota bene, to se dogodilo sa jedne i s druge strane. Ta vrsta odbijanja priznavanja susjeda je dvostruka, dvoguba činjenica. Ali, treba reći i da nije izgubljeno ono što se nije moglo izgubiti, neka velika istinska prisnost i suradnja ni prije nije strašno živjela, intenzivno i spontano. Ta suradnja i suživljenje je imalo neku vrstu delegiranoga pristanka na nešto što se činilo boljim i ne znajući pri tom koliko loše može biti. Bio sam jedan od protagonista te suradnje i sa svoje strane znam da sam iskreno želio živjeti u više duhovnih domovina. A što smo sada doživjeli? Oduzeto nam je pravo i na samu zamisao o tome da nam je majčinstvo našega jezika zadojeno s više izvora, kao da smo djeca koja su mogla sisati više majki odjednom. Možda to zvuči kao neuspjela metafora, ali ja znam da je mene obogaćivalo disati zajedno i sa srpskim jezikom, odnosno onim jezikom koji se govori u Srbiji bez obzira kako ga mi zvali prije ili danas. To mi je bilo strašno važno i danas mi je na isti način važno samo, nažalost, to samosakaćenje s jedne i druge strane upropastilo je svaku mogućnost da o tome razgovaramo ravnopravno i pošteno jer nas odmah optužuju za neke glupe ili ružne nostalgije s političkim ili politikanskim predznakom.

NACIONALNO BARIKADIRANJE

Da li je odbacivanje tih veza hrvatsku kulturu u većoj mjeri usmjerilo prema nekim drugim kulturnim evropskim žarištima, kvalitetnijim kulturnim trendovima i zbivanjima ili pak možemo govoriti o svojevrsnom izolacionizmu hrvatske kulture?

- Naravno da smo ušli u neku vrstu izolacionizma. U svojoj novoj knjizi "Hitna služba" posvetio sam čitavo jedno poglavlje da pokažem kako se hrvatska kultura kroz proces samosakaćenja svela na književnu garsonijeru. Primjer mi je Leksikon stranih pisaca koji je objavljen pred nekoliko godina, a čija je redakcija zabarikadirala sve prozore prema susjednim književnostima, očito s podsvjesnom i nesvjesnom težnjom kako bi sebe prikazali većima. Jer, kada se u tom Leksikonu makedonska i slovenska književnost predstave zajedno s istim brojem pisaca koliko ih ima i Srbija ispada da je jedna velika srpska književnost smanjena do razina provincijalnog susjeda, čime se valjda želi pokazati da je hrvatska književnost veća. A nije. Tim zabarakadiraanjem naša garsonijera smrdi jer nema otvorene prozore ni prema čemu ni prema kome.

No unatoč toga što sam vrlo detaljno, argumentirano i dokumentirano ismijao tu našu garsonijeru, nije bilo nikakvih reakcija, ni pozitivnih, ni negativnih. I to je ono što također brine jer kada nema reakcija, problem iščezava. Tako te moje analize, kao čovjeka koji 40-tak godina prati naše književne i duhovne prostore, jednostavno su pale u vodu. Ta moja polemička injekcija ispala je - fijasko. Kada god reagiraš na očite bedastoće u našoj sredini nailaziš samo na pustinju koja sve ždere .

Da li ta prosječnost pa i svojevrsno mediokritetstvo koje nastupa u sadašnjem momentu nacionalne kulture svoj prostor možda upravo osigurava tim zatvaranjem, izolacijom u odnosu na npr. potencijalnu, sličnu konkurenciju?

- Pa normalno, makar protagonisti takve loše rabote toga nisu niti svjesni. Ali, to je neki instinkt krda koje dobro zna da zgušnjavanjem u plemenskoj čistoći i isključivanjem bilo kakvog pridošlice, sami postaju u vlastitim očima veći, važniji i značajniji. Sami smo svi pridonijeli tome da se ponište prostori nekadašnje, evropski značajne, velike višenacionalne, višedržavne zajednice. I to sada moramo kusati .

DIVLJAČKO RAZLIKOVANJE

Što zajednički karakterizira npr. hrvatsku i srpsku kulturnu scenu u smislu tog međusobnog odbijanja, nipodaštavanja... ?

- Najžalosniji primjer je jezik. Odbijanje uvažavanja nekadašnje jezične situacije i fragmentiranje jedne moćne jezične gromade na neke samodovoljne jedinice s jedne i druge strane, što laska nacionalnim mitovima i mitomanima, ali bitno siromaši jezik i proizvodnju u njemu, na njemu, s njime, kroz njega. To mi se čini najznačajnijim elementom. Ćirilica, ćirilično pismo, koje je inače hrvatsko pismo, je bauk kojim se plaši malu djecu i poštene i čiste Hrvate. Razlika u izgovoru jednog slova, jedne riječi pretvara se u kapitalnu grešku zbog koje odlazi glava. U jednoj mojoj knjizi ima jedna biblijska pouka: radi s o dva plemena koja su se na krv posvađala, ali se ni po čemu nisu razlikovala (kao što Hrvate i Srbe ne možeš ni po čemu razlikovati) osim po nekoj mikro razlici u izgovoru nekih riječi. I te riječi, izgovor tih riječi su bile kriterij po kojima su ubijani, klani zarobljeni pripadnici drugog plemena, ako bi na "krivi" (drukčiji) način izgovorili te sporne riječi. To je biblijska parabola stara 6000 godina koja govori nešto strašno za sva buduća vremena. Izgleda da je nešto u ljudskom biću što ga stalno tjera na tu vrstu divljačkog razlikovanja. Naše današnje svađe oko sporta i športa nisu drukčije od tog primjera iz biblijske čitanke.

2. Intervju s Predragom Matvejevićem, piscem i profesorom na rimskoj Sapienzi

NOVA JUGOSLAVIJA JE MIT NACIONALISTA

Goran Vežić

Prošlo je više od deset godina od rata na slavenskom dijelu bivše Jugoslavije i, s obzirom na tu okolnost, kako vi procjenjujete stanje društava i društvene svijesti u državama nastalim na tlu bivše SFRJ. Jesu li izvučene krvave pouke, je li većina ljudi, recimo u Srbiji, bliža beogradskom Trgu Republike ili Požarevcu jedne subote sredinom ožujka?

- Ja mislim da u cjelini jedna svijest o tome što se dogodilo, i o posljedicama toga, sporo napreduje. Možda to nije samo slučaj bivše Jugoslavije koja je doživjela svoj raspad na način na koji vjerojatno nije trebala doživjeti. Svugdje u istočnoj Europi nakon pada režima koji su bili na snazi vidimo stanovite inercije. Sporo se ide naprijed. Tranzicije su svugdje duže nego što se predviđalo i teško postaju stvarne transformacije. To je jedan fenomen koji je zahvatio cijelu istočnu Europu, a bivšu Jugoslaviju posebno jer je u njoj dramatičan sukob bio mnogo teži nego drugdje.

Svaka sredina ima svoje osobitosti. Slovenija je iz svega izašla lakše i bolje nego drugi. Ona se kroz dvije Jugoslavije razvila. Ne može se reći da je sudjelovanje u njima oštetilo. Danas je na čelu, najbolja je zemlja tranzicije. Naravno, i ona je platila stanovite dugove. U nekim pitanjima je bila ispod svoje vlastite razine: Tako je teško prihvatila da oni koji su godinama već prije stanovali, živjeli i radili u Sloveniji - ljudi iz Bosne, Srbije, s Kosova, iz Hrvatske - trebaju dobiti

građanstvo. To im je čak i referendumom uskraćeno. To je jedna ružna stranica u ljepšoj povijesti koju Slovenija ima. Ružna je stranica i to što su izgubili novac ljudi koji su imali povjerenja u Sloveniju i slovenske banke. Ipak, Slovenija je posebna i ona je bolja od drugih.

IZGUBILI U RATU ONO ŠTO SU IMALI U MIRU

Srbija je najdublju dramu proživjela. Ostvarilo se u stvari suprotno od onoga što su neki od lažnih proroka isticali. Govorilo se: "Srbija gubi u miru ono što dobije u ratu". Ovaj put ta teza Dobrice Ćosića se pokazala ne samo krivom nego i suprotnom: Srbija je izgubila u ratu ono što je imala u miru. Izgubila je u ratu i Kosovo, i svoj savez sa Crnom Gorom, izgubila je u ratu ugled koji je imala u svijetu (veći nego druge jugoslavenske republike), a dobila je stotine tisuća nesretnika koji su izbjegli sa svih strana i koji favore negdje po srpskim gradovima.

Dakle, većina takve Srbije s takvom traumom se bila opredijelila za Đinđića koji je, pokazalo je vrijeme, bio jedna vrlo pozitivna alternativa - pokazao je smjelost izručiti Miloševića Haagu, smjelost koju Koštunica ne pokazuje. (A i Hrvatska je jedva s mukom otkrila gdje je Gotovina pri čemu je vlast krila, i još danas krije, da je u tome sama sudjelovala.)

Ta Srbija je najviše zla učinila pod Miloševićem i sama pod njim najviše stradala. S jedne strane vidim farsu sprovođa u Požarevcu i istovremeno vidim u Beogradu pred Skupštinom jednu drugu Srbiju koju bi valjalo da Hrvatska i druge republike bolje vide: Srbiju oporbe, Srbiju ličnosti velike smionosti i poštenja. Te ličnosti s kojima valja surađivati ja vidim pred sobom: Mnogo puta sam se sreo s Bogdanom Bogdanovićem koji je emigrirao u Beč, s Latinkom Perović... Eto, u Zagrebu je divno bila dočekanica Biljana Srbljanović... Tu su Vesna Pešić, Srđa Popović, Borka Pavićević, Sonja Biserko... Vidjeli smo na HTV-u Čedu Jovanovića, smionog mladog čovjeka koji mi se čini jedina politička figura ostala nakon Đinđića na tom horizontu, pa novinari Miloš Vasić, Petar Luković, Veran Matić... Sigurno sam neke preskočio, neka mi oprostite, u ovako brzom, improviziranom nabranjanju. S tim ljudima ako ne budemo surađivati onda sve će otići naopako. Činjenica je da nas Europa gura i ekonomski i kulturno u veze sa svojim najbližim susjedstvom.

Bosna i Hercegovina?

Bosna i Hercegovina ne može funkcionirati dok u njoj postoji druga država - Republika Srpska. RS je djelo rata agresije, etničkog čišćenja, mjestimice djelo genocida. Dok postoji druga država u državi labilnoj i nedovoljno sređenoj kakve je BiH ne može ona ići naprijed. A mjesto Bosne i Hercegovine je centralno - u njoj se na neki način ukrštavaju interesi svih dijelova bivše Jugoslavije, najprije Srbije i Hrvatske, a i svih onih kojima je stalo do ravnoteže u regiji. Te ravnoteže ne može biti dok je Bosna u stanju u kakvom jest.

DOGODILO SE NEPOPRAVLJIVO

Što je sa stabilnošću regije s obzirom na njen jug: Crnu Goru, Kosovo, Makedoniju?

Makedonija je jedna od najranjivijih sredina. Albanska manjina je postala velikom i traži više nego što mala Makedonija može dati. Makedonija može dati malo jer je sama u škripcu da opstane kao nacija, kasno priznata nacije. Nacije koje su kasno krenulo imaju neku posebnu osjetljivost. Sve ono što se može dogoditi oko Kosova tiče se Makedonije i samoj Makedoniji je vrlo teško.

U Crnoj Gori vidim većinu koja želi otcjepljenje, ali postavljena je ta formula - 55:45 posto - što će ga možda odložiti. Međutim, faktično otcjepljenje je na snazi: Kad dođete u Crnu Goru plaćate eurima, a ponašanje ljudi je takovo da se doista radi o dvije sredine koje su povezane samo jednom formalnom vezom.

Ja nisam bio pristalica cijepanja - ja sam mislio da je zajednički ulazak u EU moguć. Kad je Jacques Delors došao s prvim čekom od 5 milijardi dolara da se oporavi ekonomija i da se zajedno uđe u EU, pa da onda svatko u njoj svoj identitet potvrdi na svoj način. Postojala je takva šansa, ali ona je izgubljena. Njemački filozofi su govorili da treba u svakom sukobu činiti sve da se ne dogodi nepopravljivo. Ali, dogodilo se nepopravljivo za Vukovar, Dubrovnik, Mostar, Sarajevo, Srebrenicu, Srbe u Hrvatskoj.... To su sve činjenice koje su nepopravljive.

Unatoč tim nepopravljivim stvarima u nas se još prosipa strah od neke nove Jugoslavije...

Interesantno je da živi mit u glavama naših hrvatskih nacionalista da u Srbiji netko hoće pod svaku cijenu novu Jugoslaviju. Srbija ne zna što će sa sobom: Gubi Kosovo, otcjepljuje se Crna Gora, Republika Srpska u BiH neće ostati onakvom kakva jeste... Nitko u Srbiji, a pogotovo ne radikalni nacionalisti koji govore da su im Hrvati dva puta - 1941. i 1991. - zabili nož u leđa, ne

želi neku novu Jugoslaviju. Prema tome nema iz Srbije nikakvih novih signala za neku novu Jugoslaviju i treba nestati taj provincijalni, mitološki strah da je netko želi nametnuti. Međutim, svijet želi da ovaj prostor, ako želi ući u EU, položi prijemni ispit: Kako funkcionirati u svom vlastitom okruženju, sa svojim prvim susjedima gospodarski, politički i kulturno?

Naša politička elita prihvaća takove inicijative, ali onda im želi širiti okvire sve do Moldavije i Ukrajine, što samo po sebi nije loše, ali se doimlje da je samo u pitanju isforsirano izbjegavane granica bivše Jugoslavije, kao granica suradnje.

- Prije svega vrh HDZ-a se boji svoje vlastite desnice. Naša desnica se nije suočila s fašizmom i njegovim naslijeđem i stranka na vlasti, koje ima svoje jako opasno desno krilo, boji se učiniti i jedan potez kojim bi joj se zamjerila. I stoga uvijek izbjegava sve što bi značilo bilo kakvu i najobičniju ekonomsku kolaboraciju s dijelovima bivše Jugoslavije, posebice sa Srbijom.

NA VLASTI SU ZAMJENICI

S Miloševićem odlaskom simbolički je otišao i zadnji ostatak vlasti novonastalih država s početka devedesetih. Na djelu su nove političke garniture: Koliko se one uspijevaju otrgnuti okovima prošlosti? Koliko su još na djelu, da vas parafraziram, demokrate?

- Ima stanovitih razlika i sličnosti. U Srbiji Koštunica i njegova vlada ovise o glasovima Miloševićeve stranke da bi imala minimalnu većinu. To su praktički ljudi nekog međuperioda - razdoblja između onoga najgoreg što je bilo pod Miloševićem i nečega novog što bi trebalo doći da bi se situacija stvarno popravila. To su na neki način zamjenici - to nisu političari od formata. Svaki njihov gest je pun nekakve opreznosti i obilježen je, na kraju krajeva, nacionalizmom. Izlazak iz nacionalizma bit će težak. U Srbiji je on mitologiziran i Miošević, ovakav mrtav, postaje ponovo mitom. Hoće li se taj mit otkloniti brzo? Koliko će trebati vremena da u Srbiji dođu snage koje će je pokrenuti naprijed? To su pitanja koja stoje pred njom.

Pred nama stoji pitanje kako će evoluirati situacija. Ljevica se pokazala slabom, bojala se. Da je neke stvari, koje je učinio Sanader, učinio Račan - imao bi stotine tisuća nacionalista na ulicama koje bi ga srušile. Sanader to s nacionalnim mitom lakše uspijeva, ali teže uspijeva sa svojom vlastitom desnicom. Ipak ga u nekim odlučnim situacijama drže u šaci i čini se da bi išao mnogo dalje, mnogo europskije, da nema za sobom taj veliki balast koji se skupio u sudstvu, koju se sakupio među onima koji su opljačkali Hrvatsku kao nitko prije njih. Nitko drugi Hrvatsku nije opljačkao kao njeni *domoljubi*.

ĐOGO I NOGO SU TALIBANI, ALI IMAJU MJESTA U ANTOLOGIJI

Hrvatsko sudstvo ste osjetili na vlastitoj koži: Osuđeni ste zbog domaćih talibana, odnosno zbog vašeg mišljenja o nekim likovima.

- Ja sam tekst "Naši talibani" objavio najprije u Zagrebu, nisam ga krio. Nabrojao sam pet srpskih (Dobricu Ćosića, Matiju Bečkovića, Momu Kapora, Đogu i Nogu) i tri hrvatska pisca (Anđelka Vuletića, Ivana Aralicu i najmanje poznatog i najmanje važnog među njima Milu Pešordu). Pešorda je za vrijeme rata napadao Muslimane. Za Abdulaha Sidrana, koji je ostao u Sarajevu pod bombama, pisao je da je posrbica koji je gori od Srbina. Pešorda koji je nekad pjevao velike ode Titu postao je odjednom najveći antititoista. I nije problem što jedna takva osoba podnese tužbu nego je problem to što je sud prihvati.

Ali, to se pravosuđe za vrijeme Tuđmana ispunilo svim i svačim. No, mene to nije pogodilo jer ja sam sličnih neprilika i u prošlom režimu. Žao mi je u svemu tome što je to jedan veliki autogol Hrvatskoj za koji ja nisam kriv: Nisam sebe ni tužio, ni osudio.

Da spomenemo opet Bečkovića, Đogu i Nogu. Je li opravdano ili neopravdano da Hrvatsko društvo pisaca objavi panoramu srpskog pjesništva s pjesmama ovih poznatih ratnih hušakača?

- To je presjek srpskog pjesništva u kojem oni imaju svoje mjesto. U jednom tekstu su neki pokušali i mene iskoristiti pa kažu da su u Matvejevićevom slavnom tekstu "Naši talibani" oni spomenuti kao talibani a Društvo pisaca ih je stavilo u antologiju. To je zloupotreba mog teksta. Oni nisu talibani zbog toga što su pisali neke pjesme, nego zato što su huškali. A u antologiju nisu objavljeni njihovi huškački tekstovi. Postoje neki kriteriji koje je izgradio svijet nakon Drugog svjetskog rata. Tko bi mogao napraviti antologiju američke poezije da u njoj nije jedan takav pjesnik kao što je bio Ezra Pound koji je bio izričiti, deklarirani fašista... Ili antologiju francuske

proze da u njoj nije pisac Celine, čovjeka koji je proklamirao masakr u svojim tekstovima, ali je velika figura koja je u francuskim školskim programima. Staljinizam to nije radio. Ja sam pratio takve slučajeve u ruskoj književnosti: Bunjin je bio tridesetih godina kad je dobio Nobelovu nagradu najveći izdajnik, živio je u emigraciji, u Parizu... Još za vrijeme SSSR u samoj toj zemlji izašla su mu sabrana djela. Postoje neki svjetski kriteriji. Literarna vrijednost se mora dijeliti od političkih opredjeljenja inače upadamo u stare zamke koje su provincijalne, sramotne...

Dugo će nas pratiti tereti posljednjeg rata jer, govoreći istim ili sličnim jezicima, jako dobro razumijemo i istine i laži. No, još nas opterećuje i Drugi svjetski rat. Je li se barem to breme moglo već zbaciti s ramena?

- Ja sam stalno prilazio našem zadnjem ratu tako da sam u njemu vidio jednu komponentu pamćenja i nastavka Drugog svjetskog rata. Nikad ne bi mediokriteti poput Martića na noge digli Srbe iz Hrvatske da ti Srbi nisu imali jedno strašno pamćenje. Ti ljudi, naravno, imaju pamćenje da im je ubijen otac, stric... i pobojali su se kad su vidjeli jedan agresivni nalet kojim je Tuđman ukidao, bez neke postupnosti, tu konstitutivnost Srba u RH, namećući agresivno svoje parole i svoje ljude u te krajeve. Probudila se ta memorija i pošli su za zločincem Miloševićem i za mediokritetom Martićem i za njima sličnima. Jedna promišljenije politika ne bi izazvala balvan - revoluciju. Koliko god su nju pobudili izvana miloševićevci toliko su je na neki način pobudila i pamćenje koja su strašna.

Svatko ima svoje pamćenje. I Hrvati imaju svoje pamćenje, i ja se toga sjećam, da su vrlo poštteni Hrvati stradali zbog ustaša 1945., 46.godine... I onima koji nisu imali veze s ustašama godinama se ulice bacala krivnja.

Muslimani također se sjećaju da je Drina bila krvava nakon četničkih pokolja I ponovili su se. Svatko ima iza sebe jedno pamćenje.

Mi nismo učinili ono što su učinili Nijemci. Njemački intelektualci prvog redu su smiono pokazali pred nacijom što je učinila Njemačka. Oni su imali hrabrosti reći: "To je učinio nacizam". Kod nas su Srbi rehabilitirali četništvo. Hrvati nisu pred svoje ogledalo stavili što je ustaštvo učinilo.

Sada kad smo odvojeni taj proces bi se mogao dogoditi. Bilo je teško u zajednici jer svako priznanje grijeha na neki način u plus je sebi upisivao netko drugi i zato se izbjegavalo suočavanje s vlastitom prošlošću. Sada kad nema nikakve mogućnosti i opasnosti da netko sa strane utječe na tokove treba tim novim ustašama i četnicima reći što je ustaštvo i što je četništvo i tek tada ćemo moći ići dalje.

III Srbija i Crna Gora

1. Pozorište nam je i sad (gotovo) kao što je nekada bilo

JANUSOVO NASMEJANO LICE

Dušica Pejović, selektorka Vojvođanskog pozorišnog festivala 2006.

Pozorišna javnost u Srbiji je, od raspada Jugoslavije, prema mnogim ocenama, bila najdemokratičniji deo društva. Ona je vrlo brzo postala svesna posledica smanjenja državnih granica i međunarodne izolacije. Pogotovu što je baš u pozorištu još bila živa ideja o jedinstvenom kulturnom prostoru bivše Jugoslavije. Bilo je jasno da bez komunikacije i odmeravanja sa drugima postajemo zatočenici svojih opsesivnih tema, smanjene konkurencije i sniženih umetničkih kriterijuma. To se utoliko dramatičnije odrazilo na kulturni život zemlje, jer je Beograd bio najsnažniji i tradicionalno najotvoreniji kulturni centar nekadašnje zajedničke države.

Razume se da je i Vojvodina kao najspeficiji region bivše Jugoslavije, sa najviše nacionalnih zajednica, zbog blizine ratnih dejstava i izolacione politike, doživela mnoge frustracije, koje su se reflektovale i kroz umetničko stvaralaštvo.

Nezadovoljstvo i bunt protiv ovakvog načina života najvidljiviji su u delima koja, sredinom devedesetih, piše takozvani novi talas mladih dramatičara, proizašlih sa beogradskog Fakulteta dramskih umetnosti, od kojih je najpoznatija Biljana Srbljanović. Bezmalno svi njeni komadi, od "Beogradske trilogije", koju posvećuje našim mladim ljudima rasutim po svetu, pa preko

"Porodičnih priča", izvodjenih na 20 svetskih jezika, preko drame "Supermarket", do "Amerike, drugi deo", doživeli su afirmaciju na Sterijinom pozorju, najuglednijem domaćem festivalu koji se već pola veka održava u Novom Sadu. Tako je ovdašnja publika bila u toku svih relevantnih zbivanja u našoj dramaturgiji i pozorišnom životu uopšte. Ona, inače, slovi za odgojenu i radoznu publiku, bez predrasuda, jer je svoj umetnički ukus izgrađivala upravo na ovom festivalu, koji je do pre 15-tak godina bio jedan od najvećih i najprestižnijih i okupljao je pozorišne ljude iz čitave Jugoslavije: od Triglava do Vardara. Sterijino pozorje je ujedno odigralo presudnu ulogu u razvoju nacionalnih dramaturgija u svim republikama i pokrajinama nekadašnje zemlje. O njegovom uticaju svedoči i podatak da su sve ove zemlje, posle osamostaljenja i izdvajanja iz Jugoslavije, osnovale srodne pozorišne smotre.

Pola veka Sterijinog pozorja

Inače, ovaj festival je, posle raspada SFRJ, proklamovao internacionalni karakter, ali je te ambicije iz godine u godinu sprovodio sve teže, jer je zemlja bila u svetskoj izolaciji. Tek od demokratskih promena, 2000-te godine, naš domaći festival je u mogućnosti da dovede relevantna pozorišta iz sveta, koja na svojim scenama izvode naša dramska dela. Tako je Pozorje i dalje smotra najboljih scenskih postavki nacionalnih dramskih tekstova, samo što na njemu sada ravnopravno učestvuju i takmiče se domaće i strane predstave. Do sada su sa velikim uspehom nastupali teatri iz Švajcarske, Nemačke, Madjarske, Poljske, Slovenije, Francuske, a prošle godine i *Akademietheater am Burgtheater* iz Beča.

Ponekad smo sa čudjenjem posmatrali sa koliko razumevanja i scenske mašte su stvaraoci iz Evrope pristupali našoj dramskoj literaturi i, mislili smo, tipično našim temama. No, naši gosti su nas razuverili, dokazavši da umetnički vredno delo može svojim univerzalnim porukama da inspiriše i pozorišne umetnike koji pripadaju narodima drugačijeg istorijskog i kulturološkog iskustva i tako dopre i do geografski najudaljenijeg gledaoca. Sa koliko smo samo uzbuđenja doživeli postavku kulturnog teksta Dušana Kovačevića "Profesionalac", koju nam je predstavio *Teatar Vidi* iz Lozane (mnoge replike iz ovog komada naša publika zna naizust)! Zanimljivo je da je baš ta geografska i mentalitetska udaljenost pomogla švajcarskim umetnicima da ostvare scenski najinventivniju predstavu koja je ikada načinjena prema ovom tekstu. A u našoj zemlji ih je bilo bezbroj. Festivalna publika je to umela da nagradi, baš kao i kritika, pa i žiri. Bila je to, preprošle godine, razume se, pobeđnička predstava Sterijinog pozorja. Prošle godine, domaća i strana kritika glasala je za predstavu "God save America" koju je prema tekstu Biljane Srbljanović izveo *Burgteatar* iz Beča. Oba scenska ostvarenja su nas, dakle, zadivila svežim, savremenim pozorišnim izrazom kao i tehničkom superiornošću. Bilo nam je jasno da su godine siromaštva, izolacije i opšte nesigurnosti u zemlji ostavile traga i u našem umetničkom stvaranju.

No, Sterijino pozorje, poslednjih godina, širi kontekst ostvaruje i programom "Krugovi", čiji je cilj da se nacionalna drama i teatar sagledaju u internacionalnim i kulturološkim "krugovima", da se traga za različitim sponama koje postoje između našeg pozorišta i svetskih tendencija. Prošle godine je proslava 50-te godišnjice festivala nametnula komparativnu temu "Krugova" – "EX Yu drama", što nam je omogućilo da steknemo uvid u savremeno dramsko stvaralaštvo novih balkanskih država, pa i da se na neki način ponovo upoznamo i sagledamo srodnosti i razlike. Bilo je zanimljivo zapažanje jednog od stranih pozorišnih kritičara da u tim ostvarenjima ima mnogo više sličnosti, po iskustvu i po doživljaju, nego što smo i sami toga svesni.

Program "Krugovi" će ove godine u maju, kada tradicionalno počinje Sterijino pozorje, okupiti još više evropskih teatarara. Biće to izvanredna prilika da, putem razmene, dijaloga, poredjenja sa onim civilizacijskim kontekstima kojima pripada naša zemlja, sagledamo aktuelni trenutak u našem pozorišnom razvoju.

Osim toga, poslednjih godina, na ovaj festival su se vratili stari prijatelji iz sveta, a stekli smo i mnoge nove. Pozorje ima i zanimljive prateće manifestacije, od stručnih simpozijuma i tribina, do izložbi pozorišne fotografije, scenografije i kostima, na kojima učestvuju i umetnici iz mnogih svetskih zemalja.

Ovaj festival, dakle, od svoje prvobitne funkcije – stvaranja kulturnog i civilizacijskog identiteta kroz dramsku literaturu, razvio se, poslednjih godina, intenzivnije, u pravcu prožimanja sa svetskim kulturnim fenomenima.

Predstavljanje novog komada značajnog domaćeg dramskog autora ovde je u dvostrukoj ulozi – kao glavni most između dveju funkcija: uvida u internacionalne (ne samo evropske)

pozorišne tokove i sagledavanje mesta naše drame i pozorišta u kontekstu tih tokova. Jer, svaki identitet se najpre poredi, a onda i podvaja, upravo u samome sebi: to je neizbežna logika samokritičnosti.

Biljana Srblijanović kao srpski brend

Pomenula sam našu najizvođeniju dramsku spisateljicu u svetu – Biljanu Srblijanović, čija dela se igraju u više od stotinu stranih teatar. Domaći proučavaoci pozorišta se slažu u jednom: Biljana je prvi srpski dramski autor koji ne samo da je u svetu uspeo, već je vidjen i prihvaćen kao jedan od nosilaca evropskih pozorišnih promena. Reditelj Miloš Lazin ovako to objašnjava: ***“U tome joj je pomogla jedna okolnost: država, društvo i kulturne norme, koje su artikulisale komunikaciju sa zapadnom Evropom, raspale su se na njene oči. Cela njena generacija našla se na svojevrsnoj ‘nultoј tački’, u ‘kulturnom međuprostoru’, između novoizmišljene prošlosti i zbrisane budućnosti. Istovremeno, ovim ‘vršnjacima rasula’ se pružala šansa: da sami sebe osmisle/izmisle. Biljana ju je iskoristila. Izbegla je rizik stvaralačke nepokretnosti kojem je njena generacija bila izložena u smanjenom fizičkom i duhovnom prostoru, bez ozbiljne utakmice i u odsustvu informacija o međunarodnim pozorišnim kretanjima. Biljana je uspela da primeti ono što je pozorišnom stvaraocu, kako je upozoravao jedan od njenih profesora dramaturgije Jovan Hristić, primetiti najteže: očigledno u njenom slučaju, da se suoči sa stvarnošću, a ne prihvati iskrivljujuća kolektivistička objašnjenja.”***

Srblijanovićeва je tako postala predvodnik Novog talasa u našoj dramaturgiji i na svojevrsan način prokrčila put u svet i ostalim pripadnicima svoje generacije. Već godinama se u Evropi igraju tekstovi Milene Marković, a mnogi naši mlađji autori poput Maje Pelević, Uglješe Šajtinca, Milene Bogavac, preko svetskih konkursa za savremenu dramu, dospevaju na reperoare pojedinih stranih pozorišta. Tako je i nastala sjajna saradnja našeg Uglješe Šajtinca i engleske rediteljke Alek Čizholm u predstavi “Hadersfild” Jugoslovenskog dramskog pozorišta u Beogradu, koja je na proteklom Sterijinom pozorju vodila “mrtvu trku” za pobeđu. No, ne bi trebalo zaboraviti da je upravo delovanjem Sterijinog pozorja u našoj zemlji uspostavljena dobra dramska tradicija i sada su upravo dramski komadi najveći brend našeg pozorišta. Pre Biljane Srblijanović, u svet su odlazila dela Dušana Kovačevića i Ljubomira Simovića. Prisustvo stranih stručnjaka na festivalu domaće dramaturgije delotvorno je i zbog novih “otkrića”. Osim toga Sterijino pozorje objavljuje na nekoliko jezika publikacije sa našim novim dramskim tekstovima.

Sterijino pozorje, dakle, iako se održava u Novom Sadu, odnosno Vojvodini, ima širi nacionalni značaj. On je ujedno kulturološka i civilizacijska spona našeg pozorišta sa svetom. On je, naravno, godinama učio i od našeg najuglednijeg internacionalnog festivala BITEF-a, koji se već decenijama održava u Beogradu predstavljajući nam nove svetske tendencije. Naši reditelji su stasavali na ovom festivalu i to je bitan kontekst njihovog obrazovanja.

Naši teatri su istovremeno, kad god su bili u prilici, jer su bile pokidane komunikacije sa svetom, nastojali da svojoj publici predoče i savremene svetske tokove tako što su postavljali dela stranih autora: Enda Volš, Tomas Bernhard, Tomas Ostermajer, Radmila Ruzimovska, Nikolaj Koljada, Januš Glovacki ... samo su neki od njih.

Pozorišta bez granica

Najveći vojvođanski teatar, Srpsko narodno pozorište, već po demokratskim promenama u zemlji, postavlja na scenu dela najznačajnijih autora zemalja u okruženju: “Oslobodjenje Skoplja” Dušana Jovanovića iz Ljubljane, a potom i dramu hrvatskog klasika Miroslava Krležu “Gospoda Glembajevi”. Ovu pozorišnu sezonu počeli su dubrovačkim klasikom Marinom Držićem i njegovim renesansnim komadom “Dundo Maroje”.

Već godinama traje i razmena reditelja. Toni Janežić iz Ljubljane upravo počinje rad u ovom teatru na novom dramskom komadu jednog od naših autora. Najpoznatiji savremeni hrvatski reditelj Robert Raponja je ovde više puta gostovao sa svojim predstavama, a u Subotici je i postavio komad hrvatskog autora Filipa Šovagovića “Ptičice”.

I SNP i druga vojvođanska pozorišta poput somborskog, subotičkog (koje igra predstave na srpskom, mađarskom i hrvatskom jeziku), pa zrenjaninskog i vršačkog, uspostavila su trajnu saradnju sa teatrima u zemljama u okruženju i svake godine nastupaju u Istri (Hrvatska), u Brčkom, Zenici, Sarajevu (BIH), Sloveniji, Makedoniji, Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj, ali i u Poljskoj, Belorusiji, Slovačkoj, Francuskoj, Austriji ... Uz redovna gostovanja u svojoj matičnoj

zemlji, Slovačko vojvodjansko pozorište iz Bačkog Petrovca ove sezone ostvarilo je i koprodukciju i igrace komad Nebojše Romčevića i ovde i u Slovačkoj. U Vršačkom pozorištu "Sterija", osim Drame na srpskom jeziku postoji i Scena na rumunskom, koja svoje predstave igra i u Vojvodini i u Rumuniji. Novosadsko pozorište *Ujvideki szinhaz*, koje stvara na mađarskom jeziku, često nastupa u Mađarskoj i Rumuniji, a redovni gosti su i umetnici, posebno reditelji iz tih zemalja. Ne mali uticaj na mlade stvaraoce ovog izuzetno uspešnog pozorišta odigrale su i predstave Jožefa Nađa, umetnika svetskog glasa koji je u Orleanu kraj Pariza, osnovao "Teatar Jel". On je mnogo puta gostovao u Novom Sadu i na BITEF-u, a svakog leta dolazi u rodnu Kanjižu (iz pijeteta prema slavnom umetniku, data mu je na raspolaganje zgrada Kulturnog centra, a u saradnji sa državnim vlastima početa je i izgradnja novog pozorišnog zdanja za ove potrebe), gde stvara predstavu u kojoj igraju i mladi glumci Novosadskog pozorišta. Njegov nekonvencionalni način pozorišnog izraza prihvatila je i jedna grupa umetnika iz ovog teatra predvodjena rediteljkom i glumicom Kingom Mezei i vremenom stvorila svoj, autentični pozorišni jezik, zbog čega je i angažovana u Beogradu, ali i u Mađarskoj. Sada izuzetno veliku pažnju privlači i predstava Novosadskog pozorišta "Medejini krugovi" u režiji rumunskog umetnika Gabora Tompe, koja je prikazana na najznačajnijim festivalima u zemlji, pa i na BITEF-u, a sada je pozvana i u nekoliko evropskih zemalja.

U Vojvodini postoje još dva pozorišna ansambla koja stvaraju na mađarskom jeziku. Jedan deluje u okviru subotičnog trojezičnog *Narodnog pozorišta / Nepsinhaz-a / Narodnog kazališta*, a drugi je gradski teatar "Deže Kostolanji".

Svi oni svojim predstavama konkurišu i za vojvođanski pozorišni festival koji se obično održava u aprilu. Najuspešnije je Novosadsko pozorište koje je, samo u poslednjih petnaestak godina, više od deset puta odnosilo glavne nagrade, a Subotičani im postaju sve snažnija konkurencija. Na ovogodišnjem regionalnom festivalu, u konkurenciji za nagrade, boriće se ukupno četiri predstave na mađarskom jeziku: tri za odrasle i jedna za decu.

Inače, za ponovno oživljavanje pozorišta na mađarskom jeziku, veliki značaj ima i Akademija umetnosti u Novom Sadu, koja, od svog osnivanja pre više od tri decenije ima i glumačku klasu na mađarskom jeziku.

Vojvodina kao najkreativnija kulturna sredina

Sve ovo: i njen najznačajniji festival "Sterijino pozorje", i blizina i uticaj BITEF-a, i duga pozorišna tradicija (Srpsko narodno pozorište je prvi profesionalni teatar Južnih Slovena i beleži 150-tu sezonu), i tradicionalno tolerantno, multinacionalno, multikulturalno i multikonfesionalno društvo, doprineli su da i u ovim, ekonomski oskudnim vremenima, vojvodjanski teatar, spada u najproduktivniju i najkreativniju kulturnu sredinu u SCG.

Otvaranje zemlje prema svetu, a posebno slobodniji vizni režim, omogućiće i veću afirmaciju vojvođanskog stvaralaštva. U iščekivanju tih, još boljih vremena, naša pozorišta preduzimaju nove korake u komunikaciji sa svetom. Tako je nedavno Srpsko narodno pozorište organizovalo takozvani "Show case", svojevrsnu "umetničku berzu" i pozvalo mnoge pozorišne ljude iz sveta da budu njegovi gosti i upoznaju se sa dramskim, operskim i baletskim repertoarom, kako bi ostvarilo saradnju i postiglo dogovore o razmeni predstava i stvaralaca. Ovaj teatar će, u junu, zvanično postati član Evropske teatarske konvencije, što će znatno olakšati njegovu komunikaciju s pozorišnim svetom. To će, sigurno doprineti jedinstvenijem kulturnom, a pogotovu pozorišnom nastupu Vojvodine, koja zbog svojih specifičnosti i otvorenosti ima i najveću potrebu za nesmetanim kontaktima sa umetnicima iz drugih sredina.

2. Supkultura: Robert Čoban, direktor najtraženijeg tabloida u bivšoj SFRJ

U "SVETU" – SVE(T) JE NAGLAVAČKE

Lazar Kaurin

Kada se SR Jugoslavija suočila sa ratnim ishodom, kultura i mediji pokušali su da najlogičnije krenu putem dostupnih činjenica. Dok su prolazili kroz strahote sukoba, pokazalo se da su aktivirali i oblasti zadužene za tržište.

Još se jasno razabiraju obrisi jugoslovenskog kulturnog prostora, kao senka novonastalih država. "Živelo se u jednoj zemlji, relativno uređenoj, sa izvesnim ideološkim okvirima i pritiscima, ali se živelo i sa izvesnim standardima, koje ne treba potcenjivati", odgovara predsednik Društva književnika Vojvodine Jovan Zivlak na pitanje: koje su nesumnjive karakteristike bivše nam društvene stvarnosti u zajedničkoj federaciji.

Već sada se zna da neke stvari ne treba dovoditi u pitanje, iako su mnogi skloni da zbog ideoloških predrasuda i preuzimanja jednog utopijskog mišljenja (uslovljenog onim šta nas je pogodilo kao duh promena, sa višestrukim posledicama, od razornih do obećavajućih) - poreknu sve što je bilo. Bivši JU prostor je imao dobro organizovanu kulturnu scenu s različitim mogućim primedbama, tvrdi Zivlak. Argumenti su da smo imali jednu dobru razmenu, jedan dobar izdavački sistem, uspešne pozorišne manifestacije, jednu vrlo zavidnu filmsku proizvodnju, jedan sistem festivala i jednu vrstu motivacije ljudi da poštuju kulturu i da budu korisnici kulturnih vrednosti.

Kako smo dozvolili da nam se dogodi supkultura

Promene su dramatične. Pre svega, imali smo društveno vlasništvo, koje je u svim bivšim republikama smenio novi javni prostor, pod uticajem različitih ideologija u jednom ekstremnom vremenu. Kultura i mediji u svemu tome treba da se snađu. Posle ljudskih života koji su uništeni, posle sudbina nestalih i raseljenih ljudi (što je neuporedivo s bilo čim), Zivlak smatra da je naročito kultura u velikoj meri bila zakinuta.

U novoj situaciji nastaju, naravno, nova kultura i novi mediji, nova ideologija i novi sistemi vrednosti. Ideje koje se javljaju nisu posledica monumentalnog gesta znanja, navodi Zivlak, nego posledica nekih ideoloških primesa. Mi ne treba da budemo uvereni da smo se oslobodili ideologije i da je ovo doba kraja ideologije, podvlači predsednik Društva književnika Vojvodine. Ideologija tržišta je takođe jedan konstrukt koji, naravno, pretpostavlja da on idealno može razrešiti, verifikovati, afirmisati i dovesti do uozbiljenja različite gestove ljudi, pojedinaca, grupa ... celu populaciju, do jednog određenog nivoa postojanja. Tržište omogućava mnogo toga od inicijative, ideja, kompetencije do takmičenja. To pretpostavlja da tržište ima svoj unutrašnji, ili svoj imanentni um.

Prema Jovanu Zivlaku, ono što dovodi do stvarne artikulacije tržišta jesu zakoni i jesu određeni strateški potezi koji moraju biti jasni, s merom da se zaštite, promovišu i obezbede uslovi za kulturu, kao bitan proizvod i kao bitnu činjenicu društvenog života u Srbiji. Bez takve strategije, nastaje veliki rizik za kulturu. To se može videti i na Zapadu: knjiga se pomaže, donira se pozorište, obrazovanje se u različitim vidovima podupire. Dakle, primećuje Zivlak, imate jednu kontradikciju: s jedne strane imate tržište, a s druge - intervenciju. Zagovara se, dabome, što manji opseg intervencije u polje tržišta, ali kada je kultura u pitanju - to je neizbežno. To se može videti svugde, počev od stipendija, pa do sufinansiranja određenih projekata u različitim oblastima stvaralaštva. I to možete, tu nema spora, videti svugde u Evropi. Pojedine evropske države ulažu u afirmaciju svoje kulture i na prostoru Srbije.

Mi ni dan danas, ističe Zivlak, nemamo strategiju kulture. Imali smo jedan koncept istorije koji je bio ideološki konstruisan, jedan utopijski koncept sa svojim socijalnim sistemom vrednosti, što je u globalnom smislu predstavljalo uticaj na proizvodnju i raspodelu dobara. Unutar tog ideološkog koncepta mi smo imali jednu vrstu literature i umetnosti u skladu sa opštim ideološkim primesama, ili je, u suprotnom, bila subverzivna. To je neka vrsta grube podele. Sada imamo drugačiju stvarnost u kulturi. Ono što afirmiše opšte ideološke primese nije više subverzija i nije bitno na taj način kao što je nekada bilo moguće. Ta vrsta kulturnog herojstva, poentira Zivlak, danas je naprosto neproduktivna. Zbog toga što sada postoji potpuno drugačije javno polje. Više ne možete očekivati od književnosti da ona bude neka vrsta moralnog heroja ili povlašćenog subjekta. Sada su u tom polju političke partije, nevladine organizacije, oslobođena štampa i različiti drugi glasovi koji su preuzeli tu ulogu. To je ranije bila privilegija književnosti, filma i često smo bili suočeni sa određenim tipom zabrane. S druge strane, koncept vremena je promenjen, sistem vrednosti je promenjen. Nema više tog posvećenog, transcendentnog, utopijskog vremena, s kojim smo računali kao nekom vrstom socijalnog projekta, unutar kojeg ćemo naći spasenje, nekom vrstom savršenog društva. Jedna partija je bila preuzela ulogu povlašćenog subjekta koji će to realizovati.

Šta je sada na delu od ideoloških atributa vremena - bilo je pitanje za Jovana Zivlaka koji na to veli da je sada na delu jedna vrsta liberalnog obećanja, a sa druge strane jedna vrsta

provizorija, sa elementima političkog i ekonomskog tržišta koje bitno utiče na stanje stvari, posebno na planu književnosti. Zato što tržište verifikuje vrednosti, sada imamo ogroman broj komercijalnih izdanja i sve je manje prisustvo takozvane umetničke književnosti ili visoke umetnosti u domenu filma, pozorišta i slikarstva. Deluje se logikom tržišta na određenu vrstu strukturacije umetnosti i njene ideologije. Imate i novu populaciju koja je našla svoju književnost. Država je pre bila jedna vrsta krstaša, koji se borio protiv kiča kao subverzivnog elementa, u nekom čistom savršenom prostoru nekakve socijalističke segmentacije vrednosti. Sada reći da je nešto kič je prosto nepristojno, jer tržište zapravo reguliše odnose.

Tabloidi kao izvrnuto poimanje slobode

Dakle, bivši jugoslovenski kulturni i medijski proizvodi danas nastaju na principima tržišta. Ušlo se u konkurenciju kao što se to radi sa svakom robom, sa profitom kao tačkom oslonca. Tu se uočava naročit primer novosadskog magazina SVET. To su prve novine u eks federativnim granicama koje su svoje stranice raširile i produžile do novih sistema vrednosti, nastalih na principima ponude i potražnje. S obzirom na to da se odlično prodaje u svim republikama nekadašnje države i da svaka ima svoje izdanje, SVET je neka vrsta medijske federacije. Ovaj magazin se pojavio pre 16 godina i prvi je koji je plasirao tabloidne priče na informativno tržište bivše Jugoslavije.

SVET je upakovan u dve sintagme koje su kao bedževi svakog izdanja i obaveštavaju čitaoce da je to što kupuju "najtiražniji magazin od Vardara do Triglava" i da će "saznati sve nepoznato o poznatima".

Direktor Robert Čoban pojašnjava kako je SVET postao Jugoslavija u obliku novina:

- Mi smo, praktično, prvi magazin sa prostora bivše federacije koji je nakon ratova i svega ostalog počeo da se prodaje u istim granicama. Smatrali smo da je to mnogo lakše učiniti sa magazinom ovakve tematike, nego s političkim nedeljnikom. Ni danas nema problema s prodajom VREMENA i NINA u Hrvatskoj, ili recimo GLOBUSA i NACIONALA u Beogradu i Novom Sadu, ali su to tiraži srazmerno mali, zato što su to postale odvojene države. Ljudi u tim državama su nezainteresovani za politička imena kod onih drugih. Ni u Beogradu ni u Zagrebu gotovo niko ne može nabrojati ministre iz drugih Vlada, jedva da znaju i svoje. Ali svi ovde znaju ko je Severina, ko su Novi fosili, ko je Magazin. Kao što u Hrvatskoj znaju, pogotovu poslednjih nekoliko godina, sve o srpskoj pop, folk, turbo-folk kulturi. Tako da je ta sfera, tako da kažem nadgradnje, u smislu kulture, estrade, glumišta, muzike i zabave postala pogodna da se taj neki zajednički jezički i kulturni prostor, u koji spadaju Slovenija i Makedonija, bez obzira na različite jezike spoji i mi smo to prvi uradili. I zato je SVET najtraženiji magazin od Vardara, pa do Triglava. U Srbiji postoje traženiji magazini od SVETA, recimo BLIC ŽENA je traženija, ali samo u Srbiji, pošto se samo ovde i prodaje. Od Slovenije do Makedonije SVET je najtraženiji.

Sasvim je izgledno i da je drugi slogan "saznati sve nepoznato o poznatima" SVETU doneo status primarnog glasila na prostoru, sada se to naziva, zapadnog Balkana. Rasklapanje ovog medijskog motiva bi bilo zanimljivo?

- To je drugi razlog što je SVET najtraženiji. Prvi je taj što je izašao iz tržišta sa 6 miliona ljudi, koliko sada ima Srbija stanovnika bez Kosova i prešao na tržište sa 22 miliona žitelja, ako izuzmemo Kosovo.

Mi smo počeli pre 16 godina kao NOVI INDEKS i to sa političkim temama. To je bilo doba uspona Srpske radikalne stranke. Novinar Milorad Crnjanin je tada na Televiziji "NS plus" organizovao Tribinu punu političkih pretnji. Bili smo pod strašnim pritiscima. Čak je u dvorište mojih roditelja u Baču bačena bomba. Posle smirivanja stanja, 1995, počeo sam SVET da okrećem u smeru tabloida, s relaksirajućim sadržajem. Političkih vrsta problema naravno više nije bilo, ali je bilo novih. Čak i posle 5. oktobra 2000. Čini mi se i najviše problema je tada nastalo vezanih za kriminal, mafiju i pritiske podzemlja. Iako se mi kao magazin nismo bavili toliko ubistvima i podzemljem. Ali je stvar takva bila da je uvek neka od pevačica, glumica ili striptizeta koje su se pojavljivale u SVETU bila devojka, ljubavnica ili žena nekog kriminalca i imali smo probleme tog tipa.

Potrebna su, sem tržišnih izazova koji se podrazumevaju i neka objašnjenja da bi se razumela tabloidna potraga za onim što je nepoznato o poznatim. Reč je o privatnosti i o principima sa kojim se ide u razotkrivanje, a da informacije ne budu banalne i uvredljive?

- To je večita tema. Ja verujem da je to tema koja mori sve urednike tabloida na svetu. Neke baca u brigu zbog moralnih razloga, a neke muči zbog kasnijih ogromnih sudskih obeštećenja što ih dobijaju strane koje su oštećene. U našem slučaju, na žalost ili na sreću, SVET je danas posle čitave poplave tabloida što dnevnih što nedeljnih u poslednjih nekoliko godina, postao jedna čak mekša verzija tabloida. Tako da mi već ne idemo toliko daleko u privatnost koliko idu recimo dnevni tabloidi. Praktično, sada u Srbiji imate medijsku situaciju da su, sem POLITIKE, DNEVNIKA i DANASA, sve ostale dnevne novine tabloidi. Znači VEČERNJE NOVOSTI, BLIC, KURIR i PRESS. Ima nekoliko i nedeljnih novina koje su tabloidne, tako da se danas u Srbiji manje-više svi bave tom vrstom sadržaja i problematike, a pre pet godina time se bavio samo SVET.

Po mojim profesionalnim i moralnim standardima, a i po mom ukusu, zaista je puno slučajeva prelaska tih granica pristojnosti u razotkrivanju privatnih života. I mi smo prelazili tu crtu mnogo puta. Što slučajno, što našom greškom. Jednostavno, to je od slučaja do slučaja. Osnovno pravilo za koje se trudim da ga se ljudi u našoj kući drže i na koje stalno podsećam urednike je da, kada je reč o poznatim ličnostima, imaju odrešene ruke, a kada je reč o običnim građanima - da se maksimalno trude da zaštite njihovu privatnost i izbegnu mogućnost da budu izloženi pritiscima. Navešću slučaj ubistva devojčice pre godinu dana kada je za to optužen dečko njene majke. Sve novine su objavile da je monstrum ubio dete, a mi smo tada objavili intervju s "monstrumovom" majkom. Svi su nas napali: *kako možete da razgovarate s majkom tog monstuma i zašto njoj dajete reč*. Da bi se ispostavilo devet meseci kasnije, a na osnovu tragova i DNK analize da on nije ubica. I ko će tom običnom građaninu to obešteti. S druge strane, ako ste vi Neda Ukraden, Ceca Ražnatović, Jelena Karleuša, Ljubiša Samardžić, ili Robert Čoban, u krajnjoj liniji, sam čin da ste ušli u javni život automatski povlači rizik da možete biti pomenuti u kontekstu interesovanja vaše publike, ne samo za vaš film ili album, već i za to šta je u vašem krevetu, novčaniku, ili vašem loncu.

Tabloidi su, dakle, zauzeli vidno mesto u pogledu na svet danas. Informacije iz šaputanja su postale najprodavanija roba. Pošto je ova vrsta novina sve važnija, dobro bi bilo od "kralja žute štampe" čuti razloge buma tabloida u Srbiji.

- Bum tabloida je praktično nastao u najvećoj meri posle atentata na premijera Zorana Đinđića 2003. godine i nakon policijske akcije "Sablja", kada je počeo da izlazi KURIR. Pre toga je izlazio NACIONAL, ali on je imao ograničen domet i nije mogao ništa tabloidno da učini. S druge strane, KURIR je posle "Sablje" prva dnevna novina u Srbiji za koju možemo reći da je uspela da obori jednu vladu. Vlada Zorana Živkovića je pala upravo zbog gomile afera koje je taj list pratio: od "Bodruma" i "Soluna", do svih ostalih. Prvi put su neke novine uspele u toj meri da stvore klimu u društvu da je vladavina Zorana Živkovića pala na 10 odsto podrške javnog mnjenja u decembru 2003. godine.

Što se tiče estradne scene tu je svar jednostavnija. Trebalo je da prođe vreme, pa da se pojave novinari koji bi to radili na način na koji se prave tabloidi na Zapadu. A trebalo je i da se promeni okruženje: za razliku od političke scene koja je za vreme Miloševića bila rigidna i zatvorena, jer je tada bio rat, sada su sasvim druge okolnosti. Sve se u toj meri raspojasalo i rasturilo, da je korupcije na sve strane. Bilo je toga i onda, samo se tada znalo, kako narod veli: ko krade. Danas se krade na svim nivoima; od mesne zajednice i opštine, do pokrajine i republike. Danas je ogroman broj ljudi, pre svih onih u politici - do lakata u korupciji. To je ogroman potencijal za tabloide.

Recimo, vi kao novine POLITIKA ili DANAS malo možete da raspravljate o tome hoće li Kosovo ostati u Srbiji, ili neće? Da li EU produžava period za pregovore, ili ih prekida? Ali, ako ste KURIR, NACIONAL ili PRESS, vi možete da šampate stotinu strana dnevno, pošto vam stvarnost pruža toliko materijala. Jednostavno, stvarnost je postala tabloidna i političari su postali tabloidni. Sede po ceo božji dan po emisijama na televizijama PINK ili BK, svađaju se i raspravljaju se. Sve je u toj meri postalo bliže tabloidima nego ozbiljnim novinama. Tako nije ni čudo što su danas u Srbiji najtraženije dnevne novine ovim redom: BLIC, KURIR, VEČERNJE NOVOSTI i PRESS. Nigde nema POLITIKE, koja je pre 10 godina bila najtraženija dnevna novina.

Naravno da ima različitih čitanja tabloida. Interesantno bi bilo čuti šta odgovarate onima koji kažu da je SVET kič i da se vi bavite "žutom štamptom"?

- To je beleg koji nas prati od početka, od kada smo se počeli baviti tom vrstom novina. Od tada mi govore da sam "kralj žute štampe". Jednostavno, ja radim ono što rade ljudi na Zapadu.

Znači, ta vrsta štampe postoji svugde i to nigde ne predstavlja nikakav otklon prema njoj. Jedino je kod nas prisutna neka vrsta dvojnog i lažnog morala, gde su poroci tajni, a vrline javne. Takvi se javno zgražavaju nad ovom vrstom časopisa, a potajno ih čitaju, ili čak potajno rade mnogo gore stvari u privatnom životu nego što se u ovakvim magazinima objavljuje. Ispričaću anegdotu iz Sombora. Bili smo na jednoj privatnoj TV stanici 1999. u Somboru dr Draško Ređep i ja da dogovorimo kompenzaciju za reklamu, da se ta TV reklamira u SVETU, a mi kod njih. Vlasnica TV stanice je rekla: *sve je super i hoćemo da sarađujemo, ali, znate, Sombor je jedna jako konzervativna i zatvorena sredina i nemojte sa tim naslovima i sa tom golotinjom*. Njoj je dr Draško Ređep rekao: *gospođo o čemu vi pričate ? Upravo najviše malih oglasa gde se traže svingeri i grupni seks dolaze iz Sombora, s pozivnog broja 025*. To je ta priča o zatvorenosti male sredine koja se javno zgražava nad tim stvarima, a tajno radi mnogo gore stvari.

Na koji način se sada ispoljavaju politički pritisci, ako ih uopšte ima i kako reaguju nove elite na bivšem jugoslovenskom prostoru? Imaju li planove sa SVETOM, s obzirom na to da se prodaje i čita u svim nekadašnjim republikama?

- Većih političkih pritisaka nije bilo, bilo je pokušaja da se manipuliše i zloupotrebi časopis. Manje u vreme Miloševića, pošto se njegova vlast nije bavila ovom vrstom štampe. Njima je bilo u interesu da drže RTS, POLITIKU i VEČERNJE NOVOSTI i njih nije interesovala ova vrsta. Ovi koji su došli posle Miloševića su počeli da shvataju značaj tabloida i krenuli su da tabloidima dostavljaju različite prljave informacije iz izvora Državne bezbednosti, koje su vrlo često bile i tačne. To rade i dan danas, pa sva četiri dnevna tabloida od toga i žive. Nama se to desilo 2002. kada smo dobili kompletan materijal o tadašnjem predsedniku Skupštine Srbije Draganu Maršićaninu iz DSS. Druga strana je poslala kompletan materijal, gde je on, kao, s nekom ljubavnicom na Zlatiboru... Sa sve fotografijama, vaučerima, računima za popijenu kafu... Znači, najgori i najprljaviji "udbaški" rad, kao iz "Balkanskog špijuna", sa Ilijom Čvorovićem. Ja to nisam hteo da objavim, pa je bilo nekih pritisaka zbog toga, ali ništa strašno.

Danas, ovoj vladi bi se svašta moglo zameriti, ali u poslednje dve godine klima je mnogo bolja što se tiče neke slobode. Nemamo ono što je nekada bio Vladimir Beba Popović, kao šef vladinog Biroa i još gomilu tih stvari, a da ne govorimo o Miloševićevom periodu. Više nema političkih pritisaka, ni u ovoj ni u bilo kojoj drugoj bivšoj republici. A što se tiče planova establišmenta, tajkuna, novopečenih bogataša - mnogo veće interesovanje pokazuju stranci. Zato što su ovi tajkuni, ili bar većina njih, do tog novca došli na prilično lak i manje-više prljav način i oni misle da mogu stvari da kupe prilično jeftino, uz malo pritisaka, uz malo zveckanja parama, slanjem na putovanja i zamazivanjem očiju.

Međutim, mi se trudimo da ovo radimo isključivo kao profitabilan i vrlo odgovoran biznis i posao. Znači, nijedna od tih ponuda do sada nije mogla da nas zaintrigira. Imali smo nekoliko ponuda od strane međunarodnih korporacija vezanih za kupovinu dela naše firme, znači za ulazak u deoničarsko vlasništvo, međutim ni tu za sada nismo dali pozitivan odgovor. Jer, mi već sarađujemo sa desetak stranih i velikih kompanija, tako što licencno izdajemo nekoliko svetski poznatih časopisa. Mi nismo primorani da se prodajemo, jer smo kupili znanje, fotografije, prelom novina i to plaćamo. Dakle, ne moramo ići sa onim: dajte nam pare, pošto mi sami ne možemo, pa da zajedno nastavimo da izdajemo novine. Naša pozicija na tržištu je prilično stabilna, čak i u situaciji kada su na tržištu sada i BURDA i VAC, kroz POLITIKU. Prema istraživanju "Stratedžik marketinga" sva izdanja naše kuće u proseku mesečno imaju oko 2,300.000 čitalaca. Drugi je BLIC PRESS magazin sa 700.000, treća je BURDA sa 600.000, a četvrta POLITIKA tj VAC sa 500.000 čitalaca itd. Tako, jednostavno do sada nije bilo potrebe za prodajom magazina ili njegovog dela.

Domaći establišment, naravno da pokušava na razne načine da utiče na nas. Tu je dobra jedna priča: novinara GLOBUSA su pre mesec-dva dana pitali o pritiscima, ovo što vi mene pitate. I on je rekao u jednoj televizijskoj emisiji: *pre tri godine sam mogao sebi da dozvolim da jednog dana spustim slušalicu premijeru Hrvatske. A sada, kada me nazovu iz marketinga moje kuće i kažu: zvao je taj-i-taj tajkun ako može da se izbacim taj-i-taj tekst, ja taj tekst izbacim. Jer, taj tajkun ostavlja 100.000 kuna nedeljno na reklamiranje*

E, to je ta zamka korporativnog kapitalizma ili onog što se pejorativno naziva "novim svetskim poretkom". Ali, činjenica je da je danas situacija u svetu i okruženju takva da su mnogo moćniji i jači oglašivači, te kompanije koje se oglašavaju u elektronskim i štampanim medijima, nego neki predsednici vlada.

Dakle, kompanije, oglašivači i drugi koji ostavljaju novac - mogu da diktiraju naslove, senzacije ?

- Pa, kod nas ne mogu reći da je tako bilo. Bilo je nekoliko pokušaja, ali na svu sreću nijedna od tih kompanija nije kod nas u toj meri prisutna da bi sada mogla da nas ucenjuje i da kaže: ako vi to ne objavite, mi povlačimo poslove. Mada, ne mogu da tvrdim da ću se uvek odupreti pritiscima. Ako me neko sutra pozove i zatraži da izmenim neki tekst, ili potpis ispod fotografije, ili ću, inače, imati problema s klijentima i izgubiti recimo 50.000 evra... Pa, možda bih rekao: 'ajde, što sad zbog jednog potpisa pod fotku da imam poslovnih problema. Jer, to su vrlo često ljudi osetljivi na najbenignije, najsmješnije i najzabavnije stvari. Bar se nama, novinarima, takvima čine. A njima je to strašno, pošto sednu sa svojim prijateljima, a ovi im pokažu novine i kažu: *ti se oglašavaš kod njega, a on te zeza*. To je jedan poseban svet.

Zanimljiv je podatak o 2 miliona čitalaca SVETA. Ja mislim, ako dozvoljavate ovakvo pitanje, da vi imate 5 miliona gledalaca.

- U kom smislu ?

Ljudi ne čitaju tekstove, već gledaju fotografije golih žena. Drugi deo ovog pitanja je: ako je tekst loš, šupalj, da li onda dajete fotografije golih žena, da to prođe na tržištu?

- To je zaista činjenica, ali ni tu stvari nisu crno-bele. Recimo, mi smo imali situacije: pao je tiraž, daj sad da objavimo neke "super-ribe" na naslovnoj strani. Ali, dugoročno, to nema prođu. Na našem grafikonu naslovnih strana SVETA za poslednje dve i po godine vidi se šta je bilo na naslovnoj strani SVETA i kako je koji broj u Srbiji prošao. Vrlo često su najrazgolićenije naslovne strane, pogotovu one pornografske - jako loše prošle. Znači, čitaoce tabloida ne možete kupiti samo parom golih gridi, nego i oni hoće da tu bude i neka priča. Ranijih godina je čak bilo dovoljno samo Cecu staviti na naslovnu stranu, pa da taj broj super prođe. Sada to nije dovoljno. Čitaoci nisu glupi: ako na naslovnici imaju Cecu i ekskluzivne fotografije s njenog letovanja, žele i ekskluzivan intervju ili bilo kakvu drugu priču. A činjenica je i to da će muškarac na naslovnoj strani, pa makar to bio mega popularan muškarac kakav je recimo Zdravko Čolić za srednju generaciju, ili Vlado Georgijev za mlađe - uvek prodati novine za 20 ili 30 odsto slabije nego žena.

IV English Summary

Usage and publishing of all articles from this newsletters, whole or in parts, is free provided citation of the source. Articles are written in their original language, and may be freely adapted to language standards of the community where they are published.

Top story in this issue

SYSTEMS OF SOCIAL VALUES IN POST-WAR SOCIETIES

Probably best forecasts of transition process in Eastern Europe came from prominent German sociologist Ralf Dahrendorf who warned that political and economic changes proceed fast, but that changes in civic and political culture in new democracies advance slowly. Undoubtedly, some of those difficult changes are the systems of social values in transition societies. Societies in former Yugoslavia are additionally burdened not only by transition but also by war, inter-ethnic conflict that has undoubtedly left additional, specific consequences.

This issue writes about the influence on social consciousness and establishment of (un)wanted value systems, cultural patterns, cultural communication in the region and influence on development of new societies – whether (and how) civic and political culture of the former Yugoslav countries changes.

I Bosnia and Herzegovina

1. What kind of social consciousness, values and cultural models prevail in BiH THE DOMINANT VALUE OF COLLECTIVISM

Tanja Topic

Most sources speak about the domination of so called negative values in BiH society, like corruption, bribery, grey economy, influence of informal groups and the evident domination of materialistic values. According to their opinions, the universal values like peace, love, humanity remain at the bottom of the scale of values. There are some who are adding a strong influence of religious institutions to that scale – like belief in fate, fortune, God as creator and supervisor over human lives.

2. Social values in contemporary BiH IN THE INTERSPACE

Amir Suzanj

It is not difficult to make a framework outline of the consequences of contemporary social consciousness in BiH. Immediately after the war ended and the Dayton Peace Accords were signed, Bosnian-Herzegovinian society adopted martial patterns, only adjusting them to the conditional peace. This exactly is the reason why Bosnia and Herzegovina, from the very start, became a society of ruptured values.

II Croatia

1. Interview with publicist Igor Mandic CULTURAL SELF-PUNISHMENT

Stojan Obradovic

Breaking of cultural links in the former multi-national and respectable European area was carried out by all sides and led to a process of self-punishment and self-castration with tragic consequences. Cultural level was conquered by semi-literate and uneducated segments, ruining any possibility of open and frank talk about our similarities and differences. The culture of our neighbors is minimized and undermined so that ours could be presented as bigger and more important. And that is not true.

2. Interview with Predrag Matvejevic, writer and professor at Rome Sapienza university NEW YUGOSLAVIA IS A MYTH OF NATIONALISTS

Goran Vezic

In Croatian nationalists' heads there is a myth that someone in Serbia wants new Yugoslavia at any cost. Serbia doesn't know what to do with itself: it is losing Kosovo, Montenegro is seceding, Serb Republic in Bosnia and Herzegovina cannot stay as it is now... No-one in Serbia, especially radical nationalists who claim Croats stabbed them in the back twice – in 1941 and in 1991 – wants a new Yugoslavia. However, the world wants this territory to pass the entrance exam for the EU: how to function in own neighborhood in economic, political and cultural sense?

III Serbia and Montenegro

1. Our theatre today is (almost) good as it was yesterday JANUS' HAPPY FACE Dušica PEJOVIC, Vojvodina Theatre Festival 2006 selector

One of the most important theatre festival “Sterijino pozorje”, the closeness and the influence of BITEF, a long theater tradition (Serbian National Theatre is the first professional theatre of the South Slavs and is currently celebrating its 150th season), and traditionally tolerant, multinational, multicultural and multiconfessional society have contributed to the theatre in Vojvodina, making it one of the most productive and most creative cultural environment in Serbia and Montenegro despite the economically difficult times this country goes through. As a result of its specific quality, Vojvodina as a province has a greatest need to communicate with the artists coming from different backgrounds and different environments.

2. Subculture: Robert Čoban, the Director of the most popular tabloid magazine on the territory of former Yugoslavia

IN MAGAZINE "SVET" - EVERYTHING IS UPSIDE DOWN

Lazar Kaurin

Almost the whole territory of former Yugoslavia the market verifies the values. Thus, there is a huge number of commercial publications. Consequently, there is fewer and fewer so called artistic literature and high-quality art in the area of film, theatre, painting and media.

The very example of the previous statement is SVET magazine from Novi Sad. It is a first magazine which has crossed the border and spread its pages across the whole territory of former Yugoslavia, respecting the new system of values built on the market principles of supply and demand. Sixteen years ago, when it first appeared, it provoked the public.

Today, SVET is considered to be a moderate tabloid among the vast number of other tabloids. There is a competition on the tabloid market as on any market where the profit is the basic principle. Another reason for the tabloid market boom is the fact that, in the meanwhile, the everydaylife has become tabloid.